

судов Р., Флямер М. Примирение в уголовном правосудии России // МОО Центр «Судебно-правовая реформа», 1999. 5. Соловйова О.Є. Магістерська робота на тему: Закриття кримінальної справи за примиренням винного з потерпілим. Х., 2002.

Надійшла до редколегії 28.01.03

А.Г. Каткова

ПРОЦЕСУАЛЬНА САМОСТІЙНІСТЬ І НЕЗАЛЕЖНІСТЬ СЛІДЧОГО

Процесуальна самостійність та незалежність слідчого є важливим принципом здійснення досудового слідства. Він підвищує авторитет слідчого і забезпечує необхідні умови повноти, всебічності і об'єктивності провадження досудового слідства. Питання процесуальної самостійності і незалежності слідчого та їх забезпечення у юридичній науці досліджувалась процесуалістами: Ю.П. Аленіним, С.А. Альпертом, М.І. Бажановим, Ю.М. Грошевим, А.П. Гуляєвим, Ю.О. Гришаним, А.Я. Дубинським, В.С. Зеленецьким, О.Р. Михайленко, М.М. Міхєєнко, М.І. Сірим, З.Д. Смітєнко, В.П. Шибіко, В.Т. Томіним, О.М. Ларіним та багатьма іншими.

На сучасному етапі реформування слідчих підрозділів та кримінально-процесуального законодавства питання щодо забезпечення процесуальної самостійності і незалежності слідчого залишаються актуальними, особливо в площині організації діяльності слідчих підрозділів.

Як точно зазначив Г.С. Согарашвілі: «Для того, щоб принцип процесуальної самостійності і незалежності слідчого не виявився декларативним, кримінально-процесуальне законодавство має забезпечити його дотримання системою правових гарантій» [1, с.16].

Діючий КПК України передбачає, що при провадженні досудового слідства всі рішення про спрямування слідства і про провадження слідчих дій слідчий приймає самостійно, за винятком випадків, коли законом передбачено одержання згоди від суду (судді) або прокурора (ч.1 ст.114 КПК). У випадках, передбачених законом, він закриває справу чи направляє її прокурору з обвинувальним висновком або з постановою про направлення справи до суду для розгляду питання про застосування примусових заходів медичного характеру (ст.114, ст.212 КПК). По справах, в яких досудове слідство є обов'язковим, слідчий вправі у будь-який момент може приступити до провадження досудового слідства, не чекаючи виконання органами дізнання невідкладних слідчих дій по встановленню та закріпленню слідів злочину (ст.104, ч.4 ст.114 КПК). Слідчий по розслідуваних ним справах вправі давати органам дізнання доручення і вказівки про провадження розшукових та слідчих дій і вимагати від органів дізнання допомоги при провадженні окремих слідчих дій. Такі доручення і вказівки слідчого є для органів дізнання обов'язковими (ч. 3 ст.114 КПК). Постанови слідчого, винесені відповідно до закону в кримінальній справі, яка перебуває в його провадженні, є обов'язковими для виконання всіма підприємствами, установами і організаціями, посадовими особами і громадянами (ч.5 ст.114 КПК).

Як бачимо, нині діючий закон не дає поняття «процесуальна самостійність і незалежність» слідчого.

В теорії кримінального процесу і управління питання про процесуальну незалежність слідчого є дискусійним. Існує декілька точок на цю проблему. Прихильники однієї заперечують процесуальну незалежність слідчого внаслідок піднаглядності (прокурору) і підконтрольності (начальнику слідчого відділу), а перевагу віддають процесуальній самостійності (яка існує разом з відповідальністю) слідчого, сполученою з прокурорським наглядом та відомчим контролем [2, с.99,104-105].

Інші вчені ототожнюють процесуальну самостійність слідчого з його незалежністю[3,с.137]. Дехто вважає, що діюче законодавство підкреслює самостійність процесуальних рішень слідчого і незалежність його як учасника процесу [4, с.79]. А С.М. Смоков робить висновок про те, що немає процесуальної незалежності слідчого, а є його процесуальна самостійність [5, с.5].

Ю.В. Баулін, досліджуючи цю проблему [6, с.3], пропонує відокремлювати процесуальну самостійність від незалежності слідчого і стверджує, що процесуальна самостійність слідчого являє собою з одного боку положення досудового слідства, що дозволяють слідчому самостійно приймати рішення і проводити слідчі дії у розслідуваних ним кримінальних справах, а з іншого – це процесуальний інститут, спрямований на регулювання відносин, які виникають у зв'язку з реалізацією слідчим своїх процесуальних повноважень. До процесуальної незалежності він відносить положення про те, що провадження досудового слідства і прийняття всіх рішень у справі здійснюється слідчим на підставі закону та у відповідності до його внутрішнього переконання; слідчому забезпечується умови безперешкодного і ефективного здійснення його процесуальних повноважень; і пропонує закріпити ці положення в КПК України.

Ми згодні з В.Д. Мазасєвим [7, с.18-19], що однієї, хоч і дуже ретельної, регламентації діяльності слідчого недостатньо. Він вважає, по-перше, що процесуальна незалежність слідчого обмежена фактичною службовою залежністю слідчого ОВС від керівництва відділу і інтересів всього МВ(РВ)ВС. По-друге, інтереси слідчого, як повноважного організатора і керівника слідства з кримінальних справ не завжди повністю співпадають з інтересами оперативно-розшукових служб і керівництва МВ(РВ)ВС. А критерій результативності діяльності усіх підрозділів – показник розкриття злочинів – орієнтує зусилля і інтереси керівництва МВ(РВ)ВС, оперативно-розшукових служб на етапі дізнання, головним чином до моменту пред'явлення обвинувачення. А після передачі матеріалів слідчому органів внутрішніх справ їх енергія пошуку і бажання довести справу до кінця значно знижується. У таких умовах слідчі вимушені приймати недоброякісні матеріали дослідчих перевірок органів дізнання, щоб не зіпсувати стосунків з керівництвом райвідділу і не зіпсувати звітних показників.

І.О. Сандуляк підтримує висловлену пропозицію і наполягає на необхідності переглянути і створити таку систему звітних показників, щоб їх виконання не було для слідчих обтяжливим [8, с.42].

Тому вважаємо необхідним з метою забезпечення процесуальної незалежності слідчого ОВС вивести слідчі підрозділи з підпорядкування МВ(РВ)ВС і змінити систему звітних показників, в основу якої покласти не чинник розкриття злочину, а результат розслідування кримінальної справи.

Розглядаючи питання про процесуальну незалежність слідчого, не можна не зосередити увагу на її співвідношенні з прокурорським наглядом і відомчим контролем. За кримінально-процесуальним законодавством України, як підкреслювалось вище, слідчий є процесуально самостійною особою, наділеною достатніми повноваженнями для прийняття усіх процесуальних рішень по справі за своїм внутрішнім переконанням, яке ґрунтується на оцінці зібраних ним доказів. Але цей принцип, як вірно наголошує І.О. Сандуляк [8, с.42-43] втрачає усякий сенс, коли бачимо, які повноваження закріплені законодавством за прокурором по відношенню до слідчого. Зокрема, ч.3 ст.227 КПК України встановлено, що «вказівки прокурора органам дізнання і досудового слідства у зв'язку з порушенням і розслідуванням ними кримінальних справ, дані в порядку, передбаченому цим Кодексом, є для цих органів обов'язковими». Оскарження одержаних вказівок вищестоящому прокурору не зупиняє їх виконання. Винятком є п'ять випадків, зазначених у ч.2 ст.114 КПК України. Аналогічні процесуальні повноваження начальника слідчого відділу щодо слідчого закріплені в ч.2 ст.114-1 КПК України.

Згідно з цими положеннями слідчий у разі незгоди з вказівками прокурора, начальника слідчого підрозділу про притягнення як обвинуваченого, про кваліфікацію злочину, про обсяг обвинувачення, про направлення справи до суду або про закриття має право подати справу зі своїми запереченнями вищестоящому прокурору, а в разі вказівок начальника слідчого підрозділу – прокурору.

У кримінально-процесуальній доктрині це право слідчого розглядається як одна із головних гарантій його процесуальної самостійності [2, с.98-105], [9, с.110-116].

Як вірно вказує О.О. Власов, вивчення практики дозволяє зробити висновки про те, що слідчі не користуються у достатній мірі наданою їм можливістю звертатися до вищестоящого прокурора у випадках незгоди з вказівками прокурорів, які здійснюють безпосередній нагляд за їх діяльністю. Вони у ряді випадків не виявляють належної послідовності у відстоюванні своїх міркувань з окремих питань і по справі в цілому [10, с.22]. Його думку підтримує А.В. Смірнов: «Життя показало, що вказане право не використовується слідчими, які не ризикують суперечити вказівкам свого всемогутнього процесуального начальства, а уся «самостійність» слідчого нагадує «самостійність» коня, якому вершник час від часу відпускає повіддя. Лише повна процесуальна незалежність слідчого (як і повна незалежність суддів) може служити реальною гарантією оцінки їм доказів і прийняття рішень по справі на ґрунті об'єктивності і у відповідності з його внутрішнім переконанням» [11, с.32-33].

До того часу, коли прокурор буде вправі давати слідчому обов'язкові вказівки з будь-якого питання відносно розслідування, відсторонювати його від провадження по справі, особисто втручатися в хід розслідування, особисто проводити слідчі дії по справі, яка знаходиться в провадженні слідчого, ніяке адміністративне відокремлення слідчих від прокуратури не забезпечить незалежності слідчого, а також неупередженості і об'єктивності прокурора.

Роль прокурора на досудовому слідстві не може виходити за межі дій власно наглядового характеру і повинна бути обмежена повноваженнями по порушенню кримінальних справ, нагляду за законністю рішень і дій органів досудового слідства з правом їх скасування. Що стосується дачі їх згоди на арешт, продовження строків тримання під вартою, затвердження обвинувального висновку тощо, то такого роду повноваження цілком погоджуються з їх наглядовими функціями. Тому ми приєднуємося до думки вчених-юристів [12, с.14] і практиків, які пропонують, що за прокурором повинно бути закріплено не право давати слідчому обов'язкові для виконання вказівки, а право вносити свої пропозиції щодо розслідування, а у разі незаконних рішень слідчого – скасовувати їх.

Як резонно зауважує В.М. Жуковський [13, с.40-41], при розробці правової норми про процесуальну незалежність слідчого слід враховувати три аспекти. По-перше, незалежність слідчого повинна проявлятися на всіх стадіях, на яких він діє як суб'єкт кримінального процесу. По-друге, вона не може бути безмежною, враховуючи піднадзорність і підконтрольність його діяльності. І, по-третє, вона (як і незалежність суду) повинна бути нерозривно зв'язана з її підпорядкованістю закону.

Ці положення варто закріпити в Законі України «Про статус слідчого» та Кримінально-процесуальному кодексі у вигляді конкретної норми «При вирішенні питання про порушення кримінальних справ, розслідування кримінальних справ у встановлених законом межах слідчі незалежні і підкоряються тільки закону. Ніхто не може втручатися в його діяльність і вимагати від слідчого розголошення даних досудового слідства».

Ці положення мають розповсюджуватися, як вірно зауважує С.Д. Порошук, на усіх слідчих, незалежно від їх відомчої приналежності. Адже слідчий – це не посадова особа адміністративного апарату, а представник правосуддя (кримінальної юстиції), який діє на підставі й у відповідності з законом, верховенство якого є обов'язковим атрибутом правової держави в Україні [14, с.114].

Управління слідчими підрозділами залежить від вирішення на законодавчому рівні цих важливих питань.

Список літератури: 1. Сogarашвили Г.С. Обеспечение процессуальной независимости следователей при осуществлении руководства его деятельностью // Проблемы предварительного следствия. Вып 4. Волгоград, 1975. 2. Гуляев А.П. Следователь в уголовном процессе. М., 1981. 3. Рахунов Р.Д. Участники уголовно-процессуальной деятельности. М., 1961. 4. Выдря М.М. Расследование уголовного дела – функция уголовного процесса // Сов. государство и право. 1980. №9. 5. Смоков С.М. Внутрішні переконання слідчого і його роль при прийнятті процесуаль-

них рішень: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. К., 2002. 6. Баулін О.В. Процесуальна самостійність і незалежність слідчого та їх правові гарантії: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. К., 2000. 7. Мазаев В.Д. Гарантии конституционных норм на предварительном следствии // Реализация норм государственного и административного права на предварительном следствии: Сб. научных трудов МВД СССР. Волгоград, 1987. 8. Сандуляк І.О. Додаткове розслідування: задача с двома невідомими // Вісник НУВС України. 2001. Вип. 16. 9. Митрохин Н.П. Законность и демократизм предварительного следствия. Минск, 1979. 10. Власов А.А. Полномочия следователя в советском уголовном процессе: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. М., 1979. 11. Смирнов А.В. О процессуальной независимости следователя, защитника и обеспечение законных интересов личности в уголовном процессе // Предварительное следствие в условиях правовой реформы. Сб. научных трудов. Волгоград, 1991. 12. Воронин Е.И. Процессуальное положение следователя органов внутренних дел: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Саратов, 1978. 13. Жуковский В.М. Процессуальная независимость следователя и некоторые её гарантии // Предварительное следствие в условиях правовой реформы: Сб. научных трудов. Волгоград, 1991. 14. Порошук С.Д. Статус слідчого як суб'єкта досудової кримінальної юстиції: до історії проблеми// Вісник Запорізького юрид. інституту. 1998. №1.

Надійшла до редколегії 06.02.03